De duiventoren van Huize Harmelen

door J.F. van Rooijen

Net buiten het dorp Harmelen staat in het weiland aan de Joncheerelaan een oude duiventoren. Dit kleine markante torentje speelt een bescheiden rol in een verhaal, dat al diverse generaties door de schooljeugd verteld wordt. Dit verhaal gaat over een geheime onderaardse gang, die vanaf "het kasteeltje" naar de duiventoren zou lopen, welke toren in de volksmond doorgaans als "duiventil" wordt bestempeld. Hoewel er in de archieven weinig over deze duiventoren is terug te vinden, wil ik toch proberen de geschiedenis van Harmelens kleinste monument te beschrijven. Dat het verhaal over de onderaardse gang louter op fantasie berust behoeft verder geen betoog.

Bij de openbare verkoping van Huize Harmelen in 1681 werd de "duyvevlucht" genoemd als een van de heerlijke rechten, die blijkens de oude leenbrieven bij deze ridderhofstad behoorde. Het aanhouden van een vlucht duiven was vanouds alleen aan de adel toegestaan. Dit had te maken met het feit dat de duiven niet of nauwelijks bijgevoerd werden. Zij zochten hun voedsel in de omgeving en konden dus schade aanrichten bij derden. Om deze overlast zoveel mogelijk te beperken moest de houder van een duivenvlucht eigenaar zijn van een bepaalde oppervlakte grond. Het houden van een duivenvlucht ontwikkelde zich tot een heerlijk recht, dat vanaf de zeventiende eeuw ook in handen kwam van de gegoede stand die min of meer op gelijke voet met de adel wilde leven. Dit was ook in Harmelen het geval. Door eerdergenoemde verkoop kwamen de heerlijke rechten in handen van mr. Ludolph de Wit, telg uit een niet-adellijk regentengeslacht.[1]

In 1798 werden alle heerlijke rechten afgeschaft, maar in 1807 werden de Franse maatregelen weer wat verzacht. Krachtens de nieuwe Jachtwet mochten bezitters van een duiventil deze onder bepaalde voorwaarden behouden. Nieuwe torens mochten echter alleen met toestemming van de koning worden opgericht door mensen die tenminste over vijftien morgen teelland beschikten.

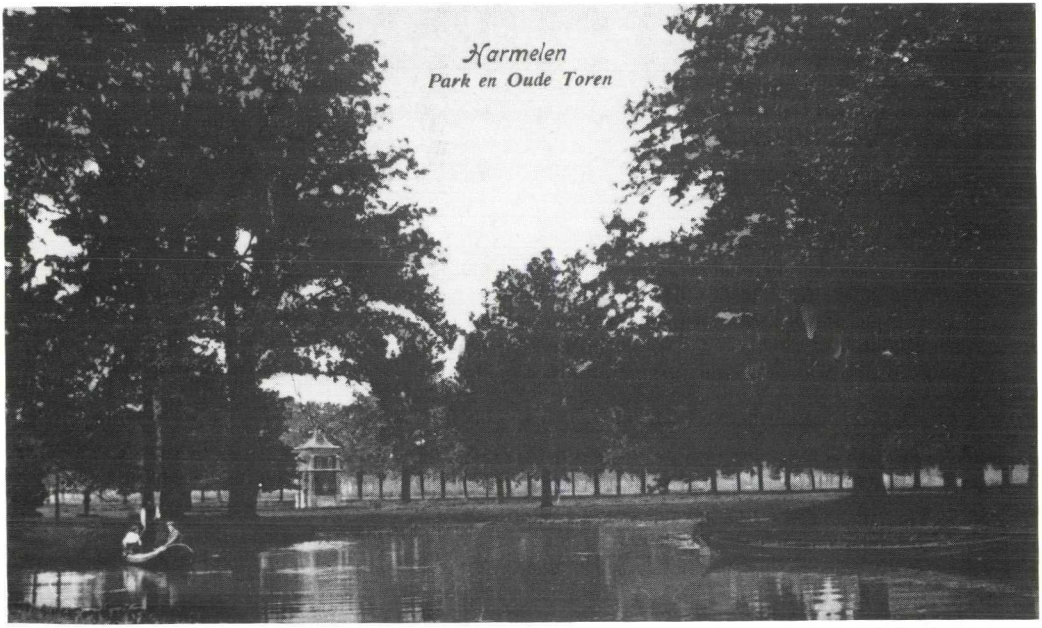

De onmiddellijke omgeving van Huize Harmelen omstreeks 1920 met op de achtergrond de duiventoren.

De duiventoren in het weiland aan de Joncheerelaan omstreeks 1955.

Vanaf de late middeleeuwen worden er in West-Europa onderkomens voor duiven gebouwd. Wij onderscheiden hierbij het type van de duiventoren, die zoals in Harmelen tot de grond toe gesloten is, en de duiventil, die gebouwd is op een of meer staanders. De Harmelense bevolking trekt zich van dit onderscheid niets aan en gebruikt meestal de benaming "duiventil". Een heel andere vorm komen wij net buiten de gemeentegrenzen tegen bij de kastelen De Haar en Den Ham, alwaar werd volstaan met duivengaten in de poorttorens. Het houden van duiven deed men vooral voor de consumptie en daarnaast ook voor het verkrijgen van mest. In de negentiende eeuw werden duiventorens meer voor de sier opgericht: een duiventoren maakte je landgoed "compleet".[2]

Wanneer de Harmelense duiventoren gebouwd is, is niet bekend. Bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg neemt men aan dat de toren in de achttiende eeuw is opgericht. Daarvoor moet de ambachtsheer van Harmelen echter ook over een onderkomen voor zijn duiven hebben beschikt. Waarschijnlijk is dat ook een duiventoren of -til geweest, die in de onmiddellijke omgeving van de ridderhofstad stond. In 1624 blijkt namelijk één van de bij Huize Harmelen behorende gronden bekend te staan als Duifhuiskamp.[3]

Het aantal duiven dat in het bezit was van Huize Harmelen blijkt in de negentiende eeuw van jaar tot jaar nogal sterk te verschillen. In 1852 werd er een aantal van 350 opgegeven. Tien jaar later waren dit er nog maar vijftig. In 1870 werden er honderd duiven geteld, in 1873 tweehonderd en weer drie jaar later was het aantal gezakt tot zestig stuks.[4]

Na het overlijden van ambachtsheer Adriaan de Joncheere werd op 16 juni 1913 Huize Harmelen met alle bijbehorende landerijen verkocht. Dit betekende het begin van het verval van het nu versnipperde landgoed. De prachtige omgeving rond Huize Harmelen kon in 1917 nog als volgt

beschreven worden: "De schoonheid daarvan schijnt onvergankelijk. De verzorgde en toch zoo heerlijk-natuurlijke tuin ligt als een brok verrassende natuur-pracht in deze streek van weiden en sloten. De laan die naar het landgoed loopt, een slingerende laan, voert langs breede, stille, omgroeide plassen, waar het riet hoog opschiet, waar een weelde van witte waterlelies drijft, waar het een gegons en gesnater is van allerlei waterbewoners. Dit park is voor Harmelen een benijdenswaardig bezit".[5] De duiventoren in deze parkachtige omgeving verviel in de jaren daarna tot varkensschuur.

Na de tweede wereldoorlog werden er door de gemeente Harmelen pogingen ondernomen om de vervallen duiventoren te restaureren. De Bond Heemschut stond achter deze plannen, niet vanwege het kunsthistorische belang van de toren maar omdat er nog maar ruim twintig duiventorens in Nederland bewaard waren gebleven. Overigens staat het merendeel hiervan in de provincie Utrecht.
Het perceel weiland met daarop de duiventoren was eigendom van de erfgenamen van de op 4 juni 1943 te Berlijn gefusilleerde Hermanus Pieter Zanen. Zij bleken bereid hun medewerking te verlenen aan de reddingsaktie van de gemeente. Op 11 november 1948 ging de gemeenteraad accoord met het voorstel de duiventoren om niet in eigendom te aanvaarden en de benodigde geldelijke middelen beschikbaar te stellen voor de uitvoering van het restauratieplan. Pas op 15 november 1950 kon de transportakte ten kantore van notaris E. Bruins te 's-Gravenhage worden getekend. Hierbij werd bepaald dat het weiland rondom de duiventoren, dat eigendom bleef van de erfgenamen, in principe niet door derden betreden mocht worden. Waarschijnlijk ging om deze reden het plan van de burgemeester om de toren na restauratie weer te doen bevolken door duiven niet door.
In de loop van 1951 werd de duiventoren gerestaureerd.[6]
Aanvankelijk was het hierbij de bedoeling op de nok een windvaan te plaatsen in de vorm van een gekroonde valk, die het symbool zou zijn geweest van het kerspel Harmelen. Degene die deze suggestie in het restauratieplan vermeldde, had zich vermoedelijk laten misleiden door de afbeelding van de valk in algemeen gebruikte zegels op bescheiden in het kerspelarchief. Echter in de jaren daarna groeide dit kleine, maar door haar ligging opvallende monument zelf uit tot een "symbool" van Harmelen.

De stenen duiventoren is door de plaatsing op de rijksmonumentenlijst beschermd tegen de slopershamer. Hopelijk is Harmelen ook zuinig op het groene landschap, waarin de duiventoren zo goed tot zijn recht komt. De landerijen rond Huize Harmelen zijn namelijk tot op de dag van vandaag een kostbaar en "benijdenswaardig bezit" dat, zoals men al in 1917 schreef "behouden moet blijven voor de versnippering ten bate van "villapark" of andere moderne verknoeiing".[7]

Noten.

1. J. van Bemmel, *Harmelen, kasteel, kerk en kerspel,* (Woerden, 1981), blz. 37.
2. Bijna alle bovengenoemde gegevens over duiventorens die niet specifiek betrekking hebben op Harmelen zijn ontleend aan A.I.J.M. Schellart, "Duiventorens en duiventillen", in: *Spiegel der Historie* nr. 12. (1968), blz. 424-431.
3. J.C. Kort, "Repertorium op de lenen van de hofstede Harmelen, 1401-1668, in: *Ons Voorgeslacht* nr. 419 (sept. 1991), blz. 389.
4. Staten houdende opgave van veehouders en de aantallen stuks vee per soort, in: Archief Gemeente Harmelen, inv. nr. 1726.
5. C. Vreedenburgh, "Uit Utrechts Nederkwartier", in: *Buiten* nr. 8 (febr. 1917), blz. 95.
6. Rijksdienst voor de Monumentenzorg, pandsdossier duiventoren en Gemeente Harmelen, objectdossier duiventoren in semi-statisch archief.
7. Zie noot 5.